

PAPER DETAILS

TITLE: NEDÎM DÎVÂN'I'NDA KUSLAR

AUTHORS: Hawa ASI

PAGES: 1314-1347

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2813830>

NEDİM DİVÂNİ'NDA KUŞLAR*

Havva AŞI¹

ÖZET

Divân şiiri, zengin anlam dünyasına sahiptir. Divân şairleri, şiirlerini yazma sürecinde Kur'an-ı Kerim, Hz. Muhammed, Hadis-i Şerif, peygamber kıssaları, tasavvuf, çeşitli ilim dalları, tarihî-efsanevî olaylar, tabiat ve günlük yaşam gibi pek çok kaynaktan ilham almışlardır. Divân şiirlerinin muhtevaları incelendiğinde şiirlerde gerçek, mecazî ya da efsanevî olarak anlamı zenginleştiren çeşitli kuş adları dikkat çekmektedir.

Nedim, 18. yüzyılın ve tüm divân şiirinin en büyük şairlerindendir. "Lâle Devri" şairi olarak bilinen Nedim, asıl şöhretini Divân'ı ile kazanmıştır. Nedim Divânı'nda anlamı zenginleştiren 26 farklı kuş adı ve bu kuş adlarının geçtiği 161 beyit/bend tespit edilmiştir. Beyitlerde/bendlerde geçen bu kuşlar; efsanevî kuşlar (sîmurg, hümâ, ankâ, hüdhüd, semender), yırtıcı kuşlar (büm, nesr, ukâb, şahin, şahbâz, bâz, huffâş, zagan) ve evcil kuşlar (andelib, bülbül, kebûter, kumrî, bebgâ/tûtî, tezerv, sülün, tâvûs) olarak sınıflandırılmıştır. Bu çalışmada şiirlerin anlam dünyasına katkılarını belirlemek amacıyla kuşların özellikleri, insanoğlunun muhayyilesindeki çağrışımları, kuşlara dair inanışlar ve divân şiirinde kullanım biçimleri araştırılmıştır. Nedim

* Bu çalışma, Prof. Dr. Yavuz Bayram danışmanlığında hazırlanan "Nedim Divânı'nda Kuşlar" başlıklı seminer çalışmasından üretilmiştir.

¹ Doktora Öğrencisi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, 21280423@stu.omu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-1293-5458.

Dîvânî'nda kuşların gerçek ve efsanevî dünyadaki yaşamlarının, zâhire ve bâtına ait özelliklerinin doğrudan ya da edebî sanatlar vasıtasıyla şiirlere yansıtıldığı; kuşlara ait sembol ve benzetmelerle şiirlerde anlam zenginliği oluşturulduğu görülmüştür. Nicel ve nitel araştırma yöntemlerinden yararlanılarak hazırlanan bu çalışmada, *Nedîm Dîvânî'nda Kuşlar* örneği ile kuşların anlam bakımından dîvân şiirine katkısı ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Dîvân şiiri, Nedîm Dîvânı, kuşlar.

BIRDS IN THE NEDİM'S DIVAN

ABSTRACT

Dîvân poetry has a rich world of meaning. Dîvân poets, when writing their poems, the Qur'an, Hz. They were inspired by many sources such as Muhammad, Hadith-i Sharif, stories of the prophets, mysticism, various branches of science, historical-legendary events, nature and daily life. When the contents of Dîvân poems are examined, various bird names enriching the meaning in the poems as real, figurative or legendary draw attention.

Nedîm is one of the greatest poets of the 18th century and of all dîvân poetry. Known as the "Tulip Era" poet, Nedîm gained his real fame with her Dîvân. In the Dîvân of Nedîm, 26 different bird names enriching the meaning and 161 couplets in which these bird names are mentioned have been identified. These birds in couplets; legendary birds (sîmurg, hümâ, ankâ, hüdhd, salamander), birds of prey (bûm, nesr, ukab, şahin, şahbaz, baz, huffâş, zagan) and domesticated birds (andelib, nightingale, kebûter, kumrî, bebgâ, tûtî, pheasant, peacock). In this study in order to determine the contribution of birds to the semantic world of poems, the characteristics of birds, their associations in the imagination of human beings, beliefs based on birds and their usage in dîvân poetry were investigated. In Nedîm's Dîvân, the lives of birds in the real and mythical world, their external and esoteric features are reflected directly or by means of literary arts into poems; It has been seen that a richness of meaning is created in the poems with symbols and similes of birds. In this study, prepared by using quantitative and qualitative research methods, the contribution of birds to dîvân poetry in terms of meaning was tried to be revealed with the example of Birds in Nedîm's Dîvân.

Keywords: Dîvân poetry, Nedîm's Dîvân, bird.

GİRİŞ

18. yüzyılın en meşhur şairlerinden olan Nedîm, Osmanlı dönemi şairleri arasında Lâle Devri ile özdeşleşen ve pek çok bakımdan bu dönemin ruhunu şiirlerine yansıtan müstesnâ şairlerdendir. “Türk şiirinde Lâle Devri ve Nedîm isimleri genellikle birlikte hatırlanır.” (Macit, 2018: 7) Nedîm’in şiirlerinde kapalı ve girift anlam, yeni terkiplerle duygu ve hayaller meydana getirme gibi özelliklerle Sebk-i Hindî akımının izleri görülür. “Şiirlerinde yaşama zevkini baskın bir tema olarak işleyen Nedîm, zannedilenin aksine zevk ve eğlenceyle vakit geçirmiş biri değildir. O, dinî-akademik her türlü toplantıya katılan, okuyup araştıran, döneminin ciddi ve entelektüel ilim adamlarındandır.” (Öbek, 2016: 227)

Nedîm’i diğer şairlerden ayıran özelliklerinden biri, İstanbul ağzını kullanmış olmasıdır. Şiirlerinde gereğinden fazla Arapça ve Farsça sözcük kullanmaktan kaçınan şair, özellikle şarkılarında açık bir dil kullanmıştır. (Kudret, 2017: 373) Nedîm, kendi devrinin Türkçesini çok iyi bilir ve dilin imkânlarını ustalıkla kullanır. Şiirlerindeki tasvirler, resim ya da minyatür gibi yapay değil; geniş tabiata bir pencere açılmış canlılığını yansıtır. (Tanpınar, 2016: 174) Nedîm, Türkçe düşünüş ve söyleyişiyle dîvân şiirinde çığır açmış; *Nedîmâne* tarzın kurucusu olmuştur. (Öztoprak vd., 2020: 262) Nedîm’in şiirlerindeki ustalık; konuşma dilinden gelen söyleyişleri kullanma biçiminde, âhenk sağlamadaki titiz işçiliğinde ve şiirlerinin kafiye, redif, vezin gibi biçimsel düzeninde açıkça görülür. *Sahâifü’l-ahbâr, Aynî Tarihi, Nigâr-nâme, Safâi Tezkiresi Takrîzi, Şehid Ali Paşa’ya Bir Dilekçe* ve *Mektup* Nedîm’in eserleri arasında sıralanır. (Mazıoğlu, 2018: 41) Şaire gerçek anlamda ün kazandıran eseri Dîvânı’dır. Nedîm Dîvânı’nın eski ve yeni harflerle baskıları mevcuttur.² Eser, klasik dîvân tertibine uymaktadır. Eserin Muhsin Macit tarafından hazırlanmış baskısında 42 kaside, 87 kıt’a, 13 nazm, 3 mesnevî, 44 musammat, 2 koşma, 164 gazel, 2 müstezat, 11 rubâî, 23 matla ve müfret beyit/bend vardır.

Nedîm, dîvân şiirine getirdiği yenilikler ve şiirlerindeki sanatsal değer bakımından kendisinden sonraki şairleri etkilemiş; hayatı, eserleri ve edebî

² Hasibe Mazıoğlu, Nedîm Dîvânı’nın baskılarını şu şekilde göstermiştir: Kahire Bulak Matbaası (tarihsiz); İstanbul Vezirhanı Matbaası, 1921; Halil Nihat Boztepe, Nedim Divanı, İkdâm Matbaası, 1338-1340; Abdülbakî Gölpinarlı, *Nedim Divanı*, İnkılap Kitabevi, Şaka Matbaası, 1951; 2. baskı: Şenoğlu Matbaası, 1972 (Mazıoğlu, 2018: 41). Ayrıca Nedîm Dîvânı’nın; Muhsin Macit, *Nedim Divanı*, Akçağ Yayınları, Ankara 1997 ve Muhsin Macit, *Nedim Dîvânı*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 2016 baskıları da vardır.

kişiliği ile pek çok araştırmaya konu olmuştur. Nedim'in eserleri *Nedim Divanı'nda Ateş ve Ateşle İlgili Kelimeler*, *Nedim Divanı'nda Soyut Kavramlar*, *Nedim'in Gazellerindeki Mahlas Beyitlerinin Şiir ve Şair Üzerindeki Etkisi* ve *Nedim'in Şiirlerinde Aşk Besleyen İki Kavram* gibi konularla incelenmiştir. Hasibe Mazıoğlu, *Nedim'in Divan Şiirine Getirdiği Yenilikler* adlı kitabında Nedim'in hayatını, eserlerini, şiirlerindeki his ve hayal unsurlarını, şiirlerinin şekil ve ifade özelliklerini ayrıntılı olarak ele almıştır.

Divân şiirlerinde “kuş” gerçek, mecazî ve efsanevî bağlamda şiirin anlamını tamamlamak ya da zenginleştirmek amacıyla kullanılan bir kavramdır. Bu bağlamda; *Divanü Lûgatî't Türk'te Kuş Adları Üzerine Bir İnceleme*, *Şeyh Galib Divanı'nda Mitolojik ve Efsanevî Kuşlar*, *Divan Şiirinde Papağan ve Ahmedî Divanı'nda Kuşlar* gibi çalışmalar yapılmıştır. Nedim Divânı'nda da benzetme, karşılaştırma, yüceltme, küçültme, somutlaştırma gibi özelliklerle şiirlerin anlamını tamamlayan farklı türlerde kuş adlarından yararlanıldığı görülmektedir. Divân'da; efsanevî kuş adları (sîmurg, hümâ, ankâ, semender, hüdhüd), yırtıcı kuş adları (bûm, nesr, ukâb, şâhin, şehbâz, bâz, huffâş, zagan), evcil kuş adları (andelib, kebûter, kumrî, fahte, hamâme, bebgâ, tûtî, kebk, tezerv, tâvûs) ve tür sınıflandırılması yapılmadan “murg” kelimesi tespit edilmiştir.

Çalışmada kuş adlarının tespit edilmesinde ve sınıflandırılmasında nicel ve nitel araştırma yöntemlerinden yararlanılmıştır. Nedim Divânı'ndaki kuş adlarının belirlenmesi amacıyla “kuş” kavramı çerçevesinde daha önce yapılmış çalışmalar incelenmiştir. Divân'da tespit edilen kuş adları *efsanevî*, *yırtıcı* ve *evcil* kuş adları olmak üzere üç grupta sınıflandırılmış; her kuş türünün hangi özellikleri ile şiirin anlamına katkı sağladığı alt başlık olarak çalışmada gösterilmiştir. Divân'da tespit edilen kuş adlarının sayısal değerleri nazım biçimlerine göre değerlendirilerek genel bağlamda Nedim Divânı'nda geçen kuş adlarının nazım biçimlerine göre; özelde ise efsanevî, yırtıcı ve evcil kuş adlarının nazım biçimlerine göre dağılımı şeklinde tablolara yansıtılmıştır.

Nedim Divânı'nda tespit edilen bütün kuş adlarının bulundukları beyitler, şiir rumuzlarıyla çalışmanın başlangıcında tablo ile gösterilmiştir. Çalışmada her kuş türünde sınırlı sayıda beyte yer verilmiştir. Beyitlerin dil içi çevirilerinde *Tebdiz*, *Kubbealtı Lûgatı*, *Lehcediz*, *TDK Sözlük*, *LexiQamus*, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, *Kamus- ı Türkî*, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, *Ötüken Osmanlı Türkçesi Sözlüğü* gibi çeşitli sözlüklerden yararlanılmıştır. Nedim Divânı'nın farklı yayınevlerine ait baskıları mevcuttur. “Nedim Divânı'nda Kuşlar” adlı bu çalışmada beyitlerin gösteriminde Muhsin Macit tarafından

hazırlanan *Nedim Divânı*, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayını, 2016 baskılı eserdeki şiir ve beyit/bend numaraları esas alınmıştır. Divân'da tespit edilen kuş adları ve kuş adlarının geçtiği beyit/bend numaraları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

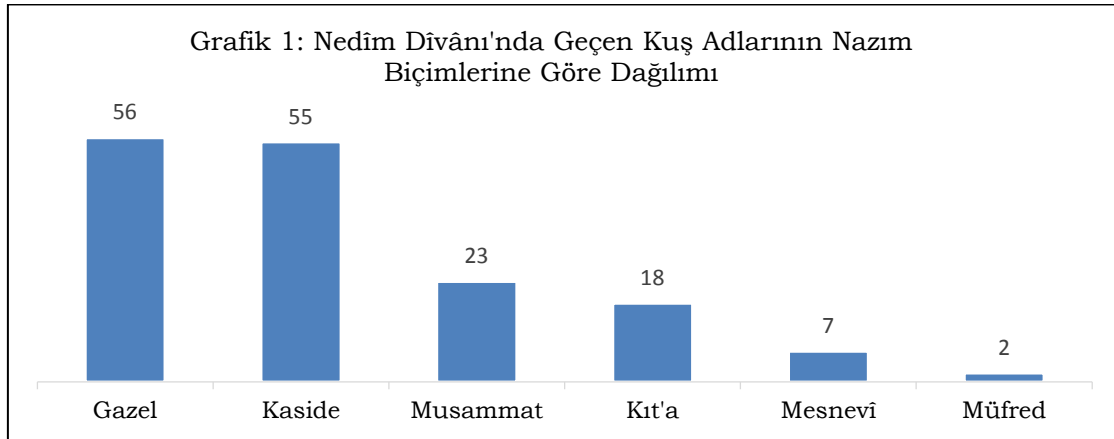
Tablo 1- Nedim Divânı'nda Geçen Kuş Adları ve İlgili Beyitlerin/Bendlerin Numaraları ³			
	Kuş Adları	Beyit/Bend Numaraları	Toplam
Efsanevî Kuşlar	murg	Gazel 5/3, 40/3, 54/4, 60/3, 68/2, 113/4	6
	şimurg	Kaside 3/21, 3/22, 9/27, 15/3, 19/31, 27/2; Mesnevî 1/57; Kıt'a 2/4, 6/16, 33/7	10
	ankâ	Kaside 16/11, 16/37, 30/3, 35/1; Kıt'a 33/2, 37/22, 50/28; Musammat 1/3, 44/1	9
	hümâ	Kaside 2/3, 4/10, 4/52, 8/21, 9/25, 12/36, 15/2; Gazel 75/1; Kıt'a 33/2, 45/2, 50/18; Musammat 12/1	12
	hüdhüd	Kaside 16/12; Gazel 45/2	2
	semender	Kaside 12/8; Gazel 93/6, 124/5; Beyitler ve Müfredler 26 ⁴	4
Yırtıcı Kuşlar	büm	Gazel 149/1, 45/2, Musammat 10/5	3
	nesr	Mesnevî 1/57, Kıt'a 33/5	2
	ukâb	Kaside 35/1	1
	şehbâz	Kaside 4/31, 12/18; Gazel 18/4, 29/5; Kıt'a 33/5	5
	şâhin	Kaside 3/39, 5/34; Gazel 17/5	3
	bâz	Gazel 43/2; Kıt'a. 38/2	2
	huffâş	Kaside 9/35	1
	zagan	Kaside 1/9	1
Evcil Kuşlar	andelib	Kaside 24/38, 32/3, 39/3; Gazel 103/6; Kıt'a 37/30; Musammat 9/5, 16/2, 38/1	8
	bülbül hezâr	Kaside 2/7, 3/57, 5/34, 6/18, 6/20, 6/48, 11/20, 11/33, 12/6, 12/43, 13/44, 14/8, 16/1, 17/4, 17/9, 18/2, 19/8; Gazel 6/1, 5/1, 14/4, 19/4, 19/8, 61/1, 61/2, 61/3, 61/4, 61/5, 68/4, 88/1, 90/4, 98/6, 121/3, 122/7, 123/1, 124/1, 136/1, 142/2, 147/5, 162/4, 163/2; Mesnevî 1/44, 1/45, 1/47; Kıt'a 26/8, 43/20; Musammat 14/3, 20/5, 23/3, 25/1, 25/5, 28/2, 30/3, 33/2, 33/3, 38/1, 41/1, 41/4	57

³ Çalışmada Nedim Divânı'ndan seçilen örnek beyitlerin/bendlerin künyeleri; şiir türü, şiir numarası, beyit/bend numarası biçiminde gösterilmiştir. Şiirlerin künyelerinin gösteriminde şu kısaltmalar kullanılmıştır: Kaside: K., Gazel: G., Mesnevî: Mes., Musammat: Mus.

⁴ Bu beyit, kaynak metin olarak yararlanılan Muhsin Macit, *Nedim Divânı*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 2016 kitabında bulunamamıştır. Tabloda gösterilen beyit numarası Gölpınarlı'nın hazırladığı Nedim Divânı'nda yer almaktadır. Abdülbâki Gölpınarlı, *Nedim Divânı*, İnkılâp Yayınları, İstanbul 2015, s. 367.

kebûter	Mesnevî 1/43	1
kumrî / fahte	Kaside 1/37, 5/8; Gazel 17/5, 50/2, 92/1; Mesnevî 1/47; Musammat 6/6, 41/4	8
hamâme	Kaside 12/18; Kıt'a 71/1	2
bebğâ / tûtî	Kaside 1/9, 6/20, 16/3, 16/42; Gazel 21/5, 79/3, 128/6; Kıt'a 49/2; Musammat 10/3; Müfred 9	10
kebk	Kaside 4/31; Gazel 18/4, 90/5, 106/3, 164/3	5
tezerv	Gazel 75/1, 75/4	2
tâvûs	Kaside 1/8, 15/6; Gazel. 20/6, 79/2, 131/3; Kıt'a 27/4; Musammat 33/4	7
Toplam		161

Tabloda görüldüğü üzere Nedîm Divânı'ndaki kaside, gazel, mesnevî, musammat, kıt'a, müfred beyitlerinde/bendlerinde farklı kuş adları geçmektedir. En çok geçen kuş adı "bûlbûl"dür. "Ukâb", "huffâş", "zagan" ve "kebûter" farklı şiirlerde bir kere geçen kuş adlarıdır. Nedîm Divânı'ndaki 42 kasidede 55 kuş adı, 87 kıt'ada 18 kuş adı, 3 mesnevîde 7 kuş adı, 44 musammatta 23 kuş adı, 164 gazelde 56 kuş adı ve 23 matla ve müfred beytinde 2 kuş adı geçmektedir. Nedîm Divânı'ndaki kuş adlarının nazım biçimlerine göre dağılımı aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Kuşlar sadece edebî metinlerde değil, kutsal metinlerde de yer alırlar. Kur'an-ı Kerim'de birçok âyette (Bakara / 260. âyet, Âl-i İmrân / 49. âyet, Mâide / 110. âyet, En'âm / 38. âyet, Yûsuf / 36 ve 41. âyet, Nahl / 79 âyet, Enbiyâ / 79. âyet, Hac / 31. âyet, Nûr / 41. âyet, Neml / 17 ve 20. âyet, Sebe / 10. âyet, Sad / 19. âyet, Mülk / 19. âyet, Fil / 3. âyet) Hz. İbrahim'in, Hz. Süleyman'ın ve Hz. Dâvûd'un kıssalarının anlatımında farklı biçimlerde kuşlar yer almaktadır. Kuşlar, yalnızca Câhiliye Döneminde fala inanan Araplar arasında değil bütün İslâm coğrafyasında alegorik edebî eserlerin vazgeçilmez kahramanları olarak değer görmüşlerdir. (Ceylan, 2015: 13) Nedîm Divânı'nda

geçen kuşların somut ve soyut âlemdeki yaşam alanları, fiziksel özellikleri, davranış biçimleri, insan yaşamındaki yerleri ve önemleri, din ve kültür bağlamında kuşlara atfedilen değerler; kuşların şiirlerde kullanım alanlarını belirleyen, şiirlerin derin yapılarının çözülmesini sağlayan ve şiirlerin anlamını tamamlayan ölçütlerdir. Bu bağlamda bülbül sesiyle, şahin bakışıyla, tâvûs kuşu kanadıyla, papağan konuşmasıyla, hüdhüd ve güvercin haberci olma özelliğiyle şiirlerde yer almaktadırlar. Ayrıca dîvân şiirinde sıkça kullanılan “murg” kelimesi de Nedîm Dîvânı’nda şiirlerin anlamını zenginleştiren kelimelerdendir.

Tablo 1: Nedîm Dîvânı’nda Geçen Kuş Adları ve Anlam Çerçevesi

Nedîm Dîvânı’nda Kuşlar		
<u>Efsanevî Kuşlar</u>	<u>Yırtıcı Kuşlar</u>	<u>Evcil Kuşlar</u>
1. Sîmurg/Ankâ Yaşadığı Yer Şâhinin Yüceliği Pâdişaha Av Olarak Sunulması Yükseklerde Uçabilmesi Kanatlarının Büyüklüğü 2. Hümâ Yükseklerde Uçabilmesi Ulu ve Uğurlu Olması Kanadının Gölgesi 3. Hüdhüd Haber Getirmesi Görme Özelliği 4. Semender Ateş Özelliği	1. Bûm Gece Kuşu Olması Baykuşun Evi 2. Şâhin / Şehbâz Güçlü Pençeleri Vahşi Olması Etrafı Süzen Bakışları Bakışlarının Gönü Titretmesi 3. Nesr Gökyüsünde Uzun Süre Uçabilmesi 4. Huffâş Gün Işığında Görememesi	1. Andelib / Bülbül Sesinin Güzelliği Bülbülün İnlemesi Feryâd Etmesi Gül ile Bülbül Bülbül ve Nedîm 2. Kebûter Değer Verilmesi 3. Kumru / Fahte Bülbül ile Ses Arkadaşı Olması Güzel ve Küçük Yapısı Boynundaki Nişanı 4. Tûtî / Bebgâ Konuşma Özelliği Gönül Aynasının Paslanması Gagasının Mercana Benzemesi 5. Kebk Şâhine Av Olması Şâhinden Korkması Zarif Yürüyüşü 6. Tezerv – Sülün Nazlı Yürüyüşü 7. Tâvûs Güzel, Alımlı Yürüyüşü Göz Alıcı Olması Tâvûs Kuşu ve Nedîm

Nedîm Dîvânî'nda Genel Anlamıyla Kuş (Murg)

Nedîm Dîvânî'nda “kuş” bağlamında yırtıcı, evcil ve efsanevi kuş türü adlarının yanı sıra 7 beyitte “murg” kelimesi geçmektedir. Murg; sözlükte *mürg* biçiminde ve genel anlamda *kuş* olarak tanımlanır. (Devellioğlu, 2013: 858) Yaşar Çağbayır, *Ötüken Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*'nde “murg” kelimesini metinlerdeki kullanım biçimleriyle ayrıntılı olarak açıklamıştır. Sözlükte yer alan bazı örnekler şunlardır: “*Kuş, tayr; murg-bâz, kuş besleyen; murg-dil, kuş yürekli; murg-âb, su kuşu; murg-ı sidre, Cebraîl; murg-i şeb-âheng, bülbül; murg-ı subh, sabah kuşu; murg-ı aşk, sevgi kuşu vb.*” (Çağbayır, 2017: 111)

Türk tarihi ve edebiyatı incelendiğinde kuşların insanlar üzerindeki etkisini ve kuşlara atfedilen değeri görmek mümkündür. Türklerin yaratılış mitlerinde, destanlarında, efsanelerinde, inanışlarında, masallarında dolayısıyla sözlü ve yazılı kültürlerinde kuşlar vardır. (Gürsoy Naskali ve Şeker, 2017) Dîvân şiirinde kuş, farklı türleriyle çok boyutlu ele alınmış; genel bağlamda murg ise sevgilinin özelliklerini göstermede kullanılmıştır. Kuşun ötüşü, uçuşu, tuzağa düşmesi, yuva yapması, avlanması, kafese konulması, kolunun kanadının kırılması gibi özellikler dîvân şiirlerine konu olmuştur. (Pala, 2020: 342) “*Kuş unsuru, herhangi bir cinsi belirtmeden doğrudan ele alındığında âşığın gönlü, canı, aşk, ecel, kılıç, âşığın ya da şairin kendisi için benzetilen olmaktadır. En çok kullanılanı da gönül kuşu (murg-ı dil)'dur. O, can ile birlikte daima yârin semtine doğru uçar.*” (Kurnaz, 2012: 315)

Murg, Nedîm'in gazellerinde de gerçek anlamıyla ya da benzetme yoluyla âşık ve sevgilinin anlatımında kullanılmıştır. Aşağıda bunlara ilişkin örnekler üzerinde durulmuştur.

Oldu murgân ile ezhâr-ı çemen hem-sohbet

Sahn-ı gülşende zuhûr etse n'ola vâveylâ (G. 5/3)

[Kuşlar ile çimendeki çiçekler arkadaş oldular. Gül bahçesinde gürültü kopsa şaşılır mı?]

Beytin birinci mısraında kuşlarla çiçeklerin arkadaş olmaları anlatılırken ikinci mısraında bu arkadaşlık sebebiyle gül bahçesinde gürültü kopacağından bahsedilir. Kuşların çiçeklerle olan arkadaşlığını kıskanan başka bir kuş (bülbül), bahçede kargaşa çıkmasına sebep olacaktır. Dîvân şiirinde bu beyitte olduğu gibi bahçe tasvirlerinde kuşlar, çiçekler ve gül ile bülbül sıkça yer alır.

Âşiyansâz olmak ister murg-ı dil bir bâğa ki

Sâhasında nahl-i tûbâ sebze-i nevrestedir (G. 40/3)

[Gönül kuşu, (öyle) bir bahçeye yuva yapmak ister ki içinde tûbâ fidanı yeni yetişmektedir.]

Beyitte gönül, kuşa benzetilmiştir. Gönül kuşunun bir bahçeye yuva yapmak istemesi ve bu bahçedeki ağacın tûbâ ağacı olması; gönül kuşunun yuva yapmak istediği yerin (âşık için) cennetten bir bahçe olduğunu gösterir. Çünkü bu bahçede onun sevdiği vardır. Tûbâ ağacı; “*Sidre’de bulunan ve kökü yukarıda, dalları aşağıda olmak üzere bütün cenneti gölgeleyen ilahî bir ağaçtır.*” (Pala, 2020: 459) Âşığın gönlü, bu ağacın yanına yani sevgilisinin yanına/gönlüne yuva kurmayı istemektedir.

Dil değil tende ümid-i çemen-i kûyun ile
Bir giriftâr-ı kafes murg-ı tepân ancak bu (G. 113/4)

[Bu, bedendeki gönül değil; olsa olsa sevgilinin semtine uçmayı arzu eden kafese kapatılmış, çırpınan bir kuştur.]

Bu beyitte de Nedîm, âşığın gönlünü kafeste esir olan ve sevgilinin yanına uçma ümidiyle çırpınan bir kuşa benzetmiştir. Kuşun kafeste esir olma sebebiyle çaresizliği ve çektiği ezâ ile sevgiliden uzak kalan âşığın çektiği ızdırap aynıdır. Kuşun mutluluğu kafesteki esâret hayatından kurtulmasına; âşığın mutluluğu ise sevgilinin bahçesine uçabilmesine bağlıdır. Aşağıdaki beyitte yine âşığın kalbi/canı, kuşa benzetilir. Burada âşık, sevgili için canından da vazgeçerek can kuşunu şişe saplayıp ziyafet çeksin diye sevgilinin önüne bırakır.

Davet ettim hâneme ol şehr-i hüsnün şâhını
Murg-ı cânı sihe sancıp ömr ile çektim sımât (G. 54/4)

[Güzellik şehrinin şâhını evime davet ettim. Can kuşunu şişe saplayıp özür dileyerek (ona) ziyâfet çektim.]

Nedîm Dîvânı’nda tespit edilen diğer kuş adları, şiirlere kattıkları anlam zenginliği ve sahip oldukları işlevler bakımından “Efsanevî Kuşlar”, “Yırtıcı Kuşlar” ve “Evcil Kuşlar” sınıflandırması ile değerlendirilmiştir.

A. Efsanevî Kuşlar

Nedîm Dîvânı’nda efsanevî kuşlar bağlamında kaside, gazel, mesnevî, musammat, kıt’a ve müfred beyitlerde/bendlerde *sîmurg/ankâ, hümâ, hüdühüd* ve *semender* kuş adları yer almaktadır. Bu kuşların efsanevî olmaları

sebebiyle olağanüstü özellikleri vardır. Efsanevî kuşlar, Nedîm Dîvânî'nda *yücelik*, *ululuk*, *büyüklik* gibi özellikleriyle daha çok kasidelerde geçmektedir.

1. *Simurg / Ankâ*

Simurg/ankâ, dîvân şiirinde çokça kullanılan efsanevî kuşlardandır. Dîvân şiirindeki anlam çerçevesi, bu kuşa yüklenen anlam ve özelliklerle doğrudan ilişkilidir. Simurg/ankâ; Nedîm Dîvânî'nda kaside, mesnevî, musammat ve kıt'alarda karşılaştırma, benzetme, yüceltme, somutlaştırma ve olması imkânsız şartları anlatma gibi durumlarda kullanılmıştır. Ankâ kuşu; Elburz dağında bulunduğu inanılan üzerinde her kuştan bir eser olması sebebiyle simurg adını almış efsanevî bir kuştur. (Pala, 2020: 404) Kafdağı, bu kuşun mekânı olarak kabul edilir. Bu mekân, maddî âlemle madde ötesi âlem arasında bir sınır gibidir. (Şentürk, 2016: 327) İslâm Ansiklopedisi'nde ankâ/simurg; Kafdağı'nın tepesinde köşk benzeri bir yapıda yaşayan, yassı burunlu, iri cüsseli, uçarken sel sesine veya gök gürültüsüne benzeyen ses çıkaran, çok parlak, insanlar gibi konuşan ve düşünen hünerli bir kuş olarak anlatılır. (Erdem, 1991) Simurg/Ankâ kuşunun bu olağanüstü özellikleri, Nedîm Dîvânî'nda şiirlerin anlamını tamamlayan parçalar olarak karşımıza çıkar. Bu kuş, Dîvân'da özellikle kasidelerde kullanılmıştır. Nazım biçimlerine göre simurg/ankânın beyitlerde geçme sayısı şu şekildedir: Kasidelerde 10, kıt'alarda 6, musammatlarda 2 ve mesnevîlerde 1.

Yaşadığı Yer

Künc-i uzlette çü ankâ âşiyân tuttunsa ger
Bârî tığ-i zer birûn kıl beyzadan tuğrâ gibi (K. 16/11)

[Ankâ kuşu gibi yalnızlık köşesinde bir yuva tuttunsa da bari tuğranın beyzasındaki gibi (sen de) altın bir kılıç çıkar.]

Şânının Yüceliği

Şânına nisbet mülûkun şevketi benzer heman
Peşşenin simurga nisbetle ser ü sâ mânına (K. 19/31)

[Onun şânının yanında diğer hükümdarların büyüklüğü; sivrisineğin zenginliğinin simurgla kıyaslanmasına benzer.]

III. Ahmed'e yazılan bu kasidede şair, pâdişahın şânının büyüklüğünü göstermek için simurg ile sivrisinek karşılaştırması yapmıştır. Nitekim bu

karşılaştırma ile pâdişahın şânının büyüklüğünün diğer pâdişahlarla karşılaştırılamayacak ölçüde olduğu anlaşılmaktadır.

Pâdişaha Av Olarak Sunulması

Efendim dâimâ ikbâl ü câhın pâyidâr olsun
Değil ukkâb u âhû sana ankâlar şikâr olsun (K. 35/1)

[Efendim makâmın ve tâlihın hep var olsun. Kartal ve ceylan değil ankâlar sana av olsun.]

Nedîm bu kasideyi III. Ahmed'in cülûsu dolayısıyla yazmıştır. III. Ahmed'in saltanatının uzun sürmesini temenni ederek pâdişahın avcılık yapması dolayısıyla ona kartalların ve ceylanın değil ankâların fedâ edilebileceğini söylemiştir. (Nalçacıgil Çopur, 2020: 298) Efsanevî kuş olan ankânın pâdişah için fedâ edilmesi, pâdişaha verilen değeri de göstermektedir.

Yükseklerde Uçabilmesi

Var mı bir yer sahn-ı Sadâbâd-ı nev-peydâ gibi
Evce çıkmış bir müferrih kasr per-i 'ankâ gibi
Kad çeküp her bir nihâl-i tâzesi tûbâ gibi
Nâz eder 'uşşâkına mahbûb-ı müstesnâ gibi (Mus. 44/1)

[Yeni inşa edilmiş Sadâbâd gibi bir yer, ankâ kanadı gibi göklere yükselmiş, insana ferahlık veren bir köşk var mı(dır)? (Öyle ki) bu köşkün taze fidanları, tûbâ gibi boy verip eşsiz sevgili gibi âşıklarına nâz yaparlar.]

Ankâ kuşu Kafdağı'nı aşabilen, göğe yükselebilen efsanevî bir kuştur. İslâm Ansiklopedisi'nde Zülkarneyn'in onunla göğe çıktığı, yıldızlara ulaştığı belirtilir. (Erdem, 1991: 198-200) Ankâ kuşu, hiçbir kuşun yükselemediği gökyüzünün üst derecelerine uçabilir. Beyitte de ankâ kuşunun bu özelliği ile Sadâbâd Köşkü'nün yüksekliği ve görünüşündeki ihtişam betimlenmiştir.

Kanatlarının Büyüklüğü

Gören bu suffateynin imtidâdın iki cânibde
Sanır ki perr ü bâlin eylemiş güsterde bir ankâ (Kıt'a 37/22)

[İki yönde uzayıp giden bu avluyu gören, bir ankâ kol kanat açmış zanneder.]

Nedîm, bu şiiri “Mustafa Paşa’nın yaptırdığı Ferah bağıyla yeni yalı” sebebiyle yazmıştır. Beyitte yalının avlusunun genişliği, ankânın açılmış kanatlarına benzetilerek somutlaştırılmıştır.

2. Hümâ

Hümâ (hümây) olarak bilinen bu efsanevî kuş; *devlet kuşu*, *talih kuşu*, *cennet kuşu* olarak anılır. Kafdağı’nda, okyanus adalarında veya Çin’de yaşadığına inanılır. Hümâ, serçeden biraz büyük, yeşil kanatlı, sarı gagalı, boz saksağanı andıran bir kuş olarak betimlenir. Eskiden bir meydanda uçurulan hümâ kuşunun kimin başına konarsa onun pâdişah olacağı ya da göklerde uçan hümâ kuşunun gölgesi kimin başına düşerse o kişinin ilerde pâdişah olacağı veya önemli bir makâma geleceği inancı vardır. Bu kuşun ayaksız olduğu, kemikle beslendiği ve hiçbir kuşu incitmediği bilinir. Zaman zaman ankâ veya sîmurg ile karıştırılan bu kuş; eserlerde refah, kudret ve mutluluğa giden bir baht açıklığının sembolü olarak anılır. (Pala, 2020: 216) Nedîm Dîvânî’nda hümâ kuşu; *büyüklik*, *yücelik* gibi soyut kavramların anlatımında kullanılır. Kasidelerde 7, kıt’alarda 3, gazellerde 1 ve musammatlarda 1 kez olmak üzere toplamda 12 beyitte/bendde hümâ kuşu geçmektedir.

Yükseklerde Uçabilmesi

Cenâb-ı Âsaf-ı âli-himem ki âşiyân etmiş
Hümâ-yi baht dergâhındaki tâk-ı feleksâyı (K. 8/21)

[Yüce himmetli Cenâb-ı Âsaf, tâlihin hümâsının dergâhındaki gökyüzüne benzeyen kemeri yuva edinmiştir.]

Beyitte geçen “Âsaf”, Hz. Süleyman’ın ünlü vezirinin ismidir; fakat sonradan övgü sıfatı olarak sadrazamlar, vezirler için de kullanılmış ve bu kelime zamanla teşmil yoluyla “vezir” anlamına gelmiştir. (<http://lugatim.com/s/asaf>)

Ulu ve Uğurlu Olması

Oldu teşrîfin bu vâlâ mesnede ziynet-fezâ
Sa’d ola kasr-ı Neşâtâbâd hünkârım sana
Sâye saldın yümn-i iclâl ile mânend-i hümâ
Sa’d ola kasr-ı Neşâtâbâd hünkârım sana (Mus. 12/1)

[Bu büyük, yüce makâma gelişin gökyüzünün süsü oldu. Pâdişahım, Neşâtâbâd Sarayı sana uğurlu olsun. Hümâ kuşu gibi bereket ve ikrâm ile gölge saldın. Pâdişahım Neşâtâbâd Sarayı sana uğurlu olsun.]

Neşâtâbâd Sarayı, III. Selim döneminde yapılmış önemli bir saraydır. Nedîm, şiirlerinde özellikle İstanbul'u; genelde bütün bir Osmanlı coğrafyasını ihyâ edenleri ve onların inşâ ve ihyâsıyla ortaya çıkan bir dantel gibi dokunmuş eşsiz eserlerin güzelliklerini anlatır. (Tökel, 2019: 251) Bu şiirde de pâdişahın büyüklüğünün anlatımında Neşâtâbâd Sarayı kullanılmıştır. Pâdişahın ulu ve uğurlu olması ise hümâ kuşu benzetmesi ile anlatılmıştır.

Kanadının Gölgesi

Tezerv-i hoş-hırâmım sinem olsun cilvegâhın gel
Hümâveş sâye salsın başıma zülf-i siyâhın gel (G. 75/1)

[Edalı yürüyüşlü sülünüm! Gel (senin) cilve yapma yerin gönlüm olsun. Siyah saçın başıma devlet kuşu gibi gölge salsın, gel.]

Nedîm; bu beyitte sülün kuşunu sevgiliye benzetmiş, sevgilinin yerinin kendi gönlü olmasını dileyerek sevgilinin saçının da hümâ kuşu gibi başına gölge yapmasını istemiştir.

3. Hüdhüd

“Çavuşkuşu veya ibibik denilen bu kuş, tepesinde tüyleri bulunduğundan ‘sâhib-i külâh’ diye vasıflandırılır. Rivayete göre, Süleyman hüdhüdü Belkıs’a göndermiş, bir mektup yazarak onu imâna davet etmiştir.” (Kurnaz, 2012: 318) Süleyman peygambere hizmet etmesiyle bilinen bu kuş, çok uzaklardaki suyu havadan görebilme ve keşfedebilme özelliğine sahiptir. (Pala, 2020: 216) Nedîm’in şiirlerinde hüdhüd kuşu, haber getirme ve herkesin göremediğini görebilme özelliğiyle kasidelerde ve gazellerde birer beyitte geçmektedir.

Haber Getirmesi

Bir iki gün dideden oldunsa pinhân bâri gel
Bir neşât-âver haberle hüdhüd-i bînâ gibi (K. 16/12)

[Bir iki gün gözden kayboldunsa bâri ileriye gören hüdhüd kuşu gibi neşeli bir haberle gel.]

Beyitte; hüdhüd kuşunun Süleyman peygambere haber getiren kuş olması dolayısıyla telmih sanatı vardır. Hüdhüd kuşunun güzel haber getirdiği zamanlardaki neşesine de dikkat çekilmiştir.

Görme Özelliği

Hüdhüd gibi bînâ gerek anı arayanlar

Virâneye bûm olmağ ile genc bulunmaz

(G. 45/2)

[Harap olmuş bir binaya baykuş olmakla hazîne bulunmaz. Onu arayanlara hüdhüd gibi keskin görme (kâbiliyeti) gerekir.]

Başkuş, görme duyusu gelişmiş bir kuştur. Hüdhüd kuşunun toprağın altındaki suyu görebilme özelliği (Harman ve Kurnaz, 1998: 461-462) onu diğer kuşlardan ayırmaktadır. Beyitte baykuş gibi bir viranenin başında beklemekle bir hazinenin bulunamayacağı, hakikate ulaşmak için farklı bir görüş gerektiği, hüdhüd kuşunun görme özelliği üzerinden anlatılmıştır.

4. Semender

Semender, edebî metinlerde su kertenkelesine benzer bir hayvan olarak anılır. Farsçada sâ-m-ender (ateş içinde yaşayan) kelimesinin hafifletilmiştir. (Ceylan, 2015: 211) Zaman zaman bir kuş olarak da nitelendirilen bu hayvan, çalışmalarda mitolojik ve efsanevî kuşlar bağlamında ele alınmıştır. Pala; semenderi ateşte yanmayan, denizaltına benzeyen ve kuyruklu bir çeşit efsanevî hayvan olarak açıklar. (Pala, 2020: 399) Semender, Nedîm Dîvânı'nda gazellerde 2, kasidelerde 1 ve müfredlerde 1 kez olmak üzere toplam 4 beyitte yer almaktadır.

Ateş Özelliği

Kalır nâ-puhte zâhid düşse bin yıl âteş-i aşka

Zuhûr eyler mi hiç hâsiyyet-i âteş semenderden

(G. 93/6)

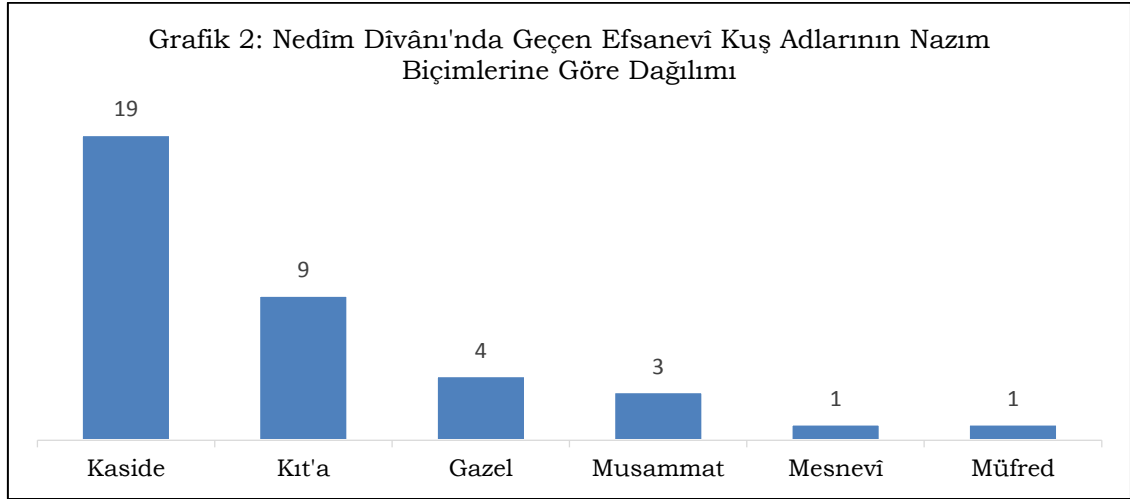
[Zâhid bin yıl aşk ateşine düşse (de) ham kalır, pişmez. Semenderin ateşten etkilendiği hiç görülmüş mü?]

Dîvân şiirinde zâhid, dinî konularda anlayışı kıt, ilim ve irfânı dış görünüşe göre değerlendiren, mânânın derinliğine inemeyen kimse olarak ele alınır. (Pala, 2020: 488) Ateşin yakıcı özelliği, semendere etki edemeyeceği gibi zâhid de bin yıl aşk ateşinde yansa ona bu ateş etki etmeyecektir. Onların tek istekleri cennete kavuşmaktır, gerçek güzelliği ve hakikati göremezler. Nitekim

beyitte de bu özellikleri sebebiyle bin yıl aşk ateşinde yansalar da ateşin zâhitlerde olumlu anlamda bir gelişmeye sebep olmayacağı belirtilmiştir.

Nedîm Dîvânı'nda geçen efsanevî kuşlar, hem fiziksel özellikleri hem de kendilerine atfedilen üstün kabiliyetleri ile beyitlerde/bendlerde yer almaktadırlar. Efsanevî kuşların kullanım sıklıkları Nedîm Dîvânı'ndaki nazım biçimlerine göre değerlendirildiğinde kasidelerin ön plana çıktığını söylemek

mümkündür. Şiirlerde efsanevî kuşların olağanüstü özellikleri ile kasidelerin sunulduğu kişiler övülmüştür. Nedîm Dîvânı'nda kaside, gazel, mesnevî, musammat, kıt'a ve müfred beyit olmak üzere 37 beyitte/bendde efsanevî kuş adı geçmektedir.

B. Yırtıcı Kuşlar

Nedîm Dîvânı'nda yırtıcı kuşlar bağlamında kaside, gazel, musammat, kıt'a, mesnevî nazım biçimlerinde *bûm*, *nesr*, *şehbâz*, *şâhin*, *bâz*, *ukâb* ve *huffâş* gibi kuş adları kullanılmıştır. Şiirlerde geçen bu kuş adları; *gece kuşu olma*, *yükseklerde uçabilme*, *keskin görebilme*, *vahşi olma* gibi kuşların gerçek hayattaki çeşitli özellikleri ile şiirlerin anlamına katkı sağlamaktadırlar.

1. Bûm

Baykuş, dîvân şiirinde daha çok *bûm* ve *cuğd* adlarıyla anılır. Yırtıcı gece kuşları grubunda olan baykuş, ağaçlık ve bataklık yerlerde yaşar. Gelişmiş görme becerisine ve vücut yapısına sahiptir. Sessizlik içinde avlanır. Gözleri başlarının önünde ve büyüktür. Boynunu 270 derece çevirebilmesi sayesinde çevresini geniş açıdan kontrol edebilir. Yuvasını kendisi yapmaz; diğer

kuşların bıraktıkları yuvaları kullanır. Bûm ya da baykuş, divân edebiyatında uğursuzluğu ve insanlara verdiği zararlarla bahtı ve dünyayı temsil eder.

Baykuşun uğursuzluk getirdiğine dair halk inancı dolayısıyla insanlar ve diğer kuşlar tarafından dışlandığı kabul edilir. Baykuşlar, yemek için kaygılanmazlar; yaratılışları gereği her kuşun yuvasına girerek bu kuşların yavrularını ve yumurtalarını yerler. (Ceylan, 2015: 52) Bu, onların açgözlü

olduklarını da göstermektedir. Nedim Divânî'nde baykuş, bûm adıyla ve gece kuşu özelliği ile 1 musammatta yer alır. Ayrıca 1 gazelde de tâ'ir-i me'sûm ile birlikte kullanılmıştır.

Gece Kuşu Olması

Cân ile Nedimâ rûhunun mültehebidir
Kâfir hatı beyt-i dilimin bûm-i şebidir
Tahmîse sebep ol sanemin şevk-i lebidir⁵ (Mus. 10/5)

[Ey Nedim, cân ile rûhunun alevidir. Sevgilinin yüzündeki o siyah tüyler, gönül evimin gece kuşudur. Tahmis yazmaya sebep olan, sevgilinin dudağına kavuşma arzusudur.]

Baykuşun Evi

Bezm sensiz görünür lânegeh-i bûm gibi
Bat-ı mey gam getirir tâ'ir-i me'sûm gibi (G. 149/1)

[Eğlence meclisi, sensiz baykuşun evi gibi görünür. Şarap testisi, uğursuz kartal gibi üzüntü getirir.]

2. Şâhin / Şehbâz / Bâz

Şâhin, şehbâz ya da bâz; yırtıcı kuşlardandır. Bu kuşun keskin görme özelliği vardır. Kanatları ve kuyruğu geniş, tüyleri benekli, doğan benzeri bir kuştur. “Av avlamaktaki mahareti dolayısıyla evcilleştirilip terbiye edilmektedir. Sevgilinin kendisi, başı, gözü, bakışı, zülfü; âşığın kendisi, gönlü, âhı, yarası; aşk, şair (Sühan şahbazı), tab' vb. gibi unsurlar ona benzetilir.” (Kurnaz, 2012:317) Nedim; şiirlerinde şâhin, şehbâz ya da bâz kuş adını güç, kuvvet, keskin bakış gibi özellikleriyle kullanmıştır. Bu kuş; kasidelerde 4, gazelerde 4 ve kıt'alarda 2 kez olmak üzere toplam 10 beyitte yer alır.

⁵ Bu şiir, “Tahmîs-i Gazel-i Tıflî”nin 5. bendidir. “Tıflî bu gazel ol güzelin müntehabıdır | | Mecmûa-i eş'âr-ı selîs-i sühanımdan” Muhsin Macit, *Nedim Divânı*, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara 2016, s. 253.

Güçlü Pençeleri

Şâhin-i saht-ı pençe-i bâzû-yı kahrının
Her rûz tu'mesin ciğer-i Kahramân verir (K. 3/39)

[Şâhinin güçlü pençesinin kahrı, her gün Kahramân'ın yüreği (için) azık olur.]

Nedim, "Der-Sitâyiş-i Ali Paşa" kasidesinde Hz. Ali, Keykubâd, Cem, Cemşid, Cengiz Hân, Nûşîrevân, Zahîr, Senâyî ve Kahramân gibi isimlere yer vermiştir. *Kıssa-i Kahramân-ı Kâtil*, Klasik Türk Edebiyatının ilk mensur hikâyelerindendir. (Direkçi, 2020) Kıssada anlatılan Kahramân, gücü ve cesaretiyle anılır. Beyitte de şâhinin güçlü pençeleriyle Kahramân'ın gücü somutlaştırılmıştır.

Vahşi Olması

Bü'l-aceb hâleti var bilmedik ol şûhu Nedim
Vahşi şâhin mi yâhud kumrî-i âvâre midir (G. 17/5)

[Nedim, işveli güzelin öyle acayip bir hâli var ki vahşi şâhin mi yoksa âvâre kumru mudur bilemedik.]

Şiirde kuşlar ile sevgili arasında benzetme ilişkisi kurulmuştur. Şair, şâhin ve kumruyu sevgiliye benzeterek işveli güzelin vahşi bir şâhin mi yoksa başıboş gezen kumru mu olduğuna karar veremediğini söylemektedir.

Etrafı Süzen Bakışı

Serpençe-i gamında helâk olsa çâre yok
Şâhbâz-ı çeşm-i yâra Nedim dil-rübûdedir (G. 29/5)

[Kederin güçlü ellerinde helak olsa çare yok. (Zira) Nedim, gözleri doğan gibi olan yâre gönlünü kaptırmıştır.]

Gönlü Titreten Bakışı

Süzüldüğünce çakır keyf çeşm-i şehbâzın
Hamâme beççe gibi dil sakır sakır titrer (K. 12/18)

[Şehbâzın gözleri çakırkeyf hâlde etrafı süzdüğü müddetçe gönül, yavru güvercin gibi tir tir titrer.]

Beyitte gönül, güvercine benzetilmiştir. Gözü dönmüş bakışlardan dolayı gönül, güvercin gibi titremektedir. Biri evcil diğeri yırtıcı olan iki farklı kuş türünün özelliklerinin anlatımında tezat ve teşbih sanatı vardır.

3. Nesr

Akbaba veya *kerkes* olarak bilinen bu kuşun bakışı gayet keskindir ve herhangi bir avı çok uzak mesafeden görebilir. Bu kuş türünde bakışı keskin olanlara “nesr” denir. Akbabalar, kartallarla birlikte yırtıcı kuşların en iri

türlerindendir. Bu kuşların en belirgin özelliği, leşle beslenmeleridir. Dîvân şiirinde de daha çok bu özellikleri ile anılmışlardır. (Ceylan, 2015: 27-29) Nedîm Dîvânî’nda nesr, bir kıt’a ve bir mesnevîde geçmektedir.

Gökyüzünde Uzun Süre Uçabilmesi

Harîminde nesr-i felek hîç kes

Nigâhında sîmurg perr-i mekes

(Mes. 1/57)

[Hiç kimse, harîminde gökyüzünün kartalı (değildir). Nazarında sîmurg, sinek kanadı (misâlidir).]

4. Huffâş - Yarasa

Şiirlerde *şebgîr*, *şeb-pere*, *huffâş* adlarıyla anılan yarasa, gün ışığına bakamaması ve gece uçuşması ile bilinmektedir. “Yarasa, kuşların hiçbirisine benzemez. Kanatlarında tüyler yerine, açıldığında yelkeni andıran bir deri vardır. Akbabadan fazla yaşar. Yavrusuna karşı çok müşfiktir. Bazen kanatlarının altında bazen de ağzı ile yavrusunu taşır ve havada emzirir.” (Ceylan, 2015: 243) Nedîm Dîvânî’nda yarasa, huffâş biçiminde gün ışığında görememe özelliği ile yer almaktadır.

Gün Işığında Görememesi

Didesi dehşet ile hirelenir çün-huffâş

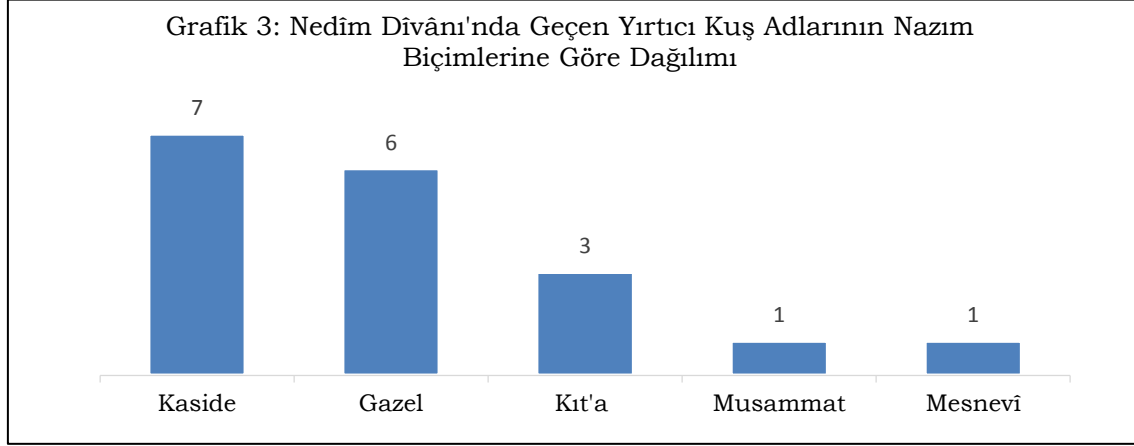
Peyker-i hançerinin görse dırahşın Behrâm

(K. 9/35)

[Behrâm, kılıcının parlaklığını görse yarasa gibi gözleri korku ile kamaşır.]

Behrâm, Merih yıldızının ve İran hükümdarlarından birkaçının adıdır. (Devellioğlu, 2013: 91) Bu hükümdarlardan Arapça ve Farsça güzel şiirleri olan Behrâm-ı Gûr; hayatı, av ve aşk maceraları Firdevsî’nin Şâhnâme, Genceli Nizâmî’nin Heft Peyker, Emîr Hüsrev-i Dihlevî’nin Heşt Bihişt, Ali Şîr Nevâî’nin Seb’a-i Seyyâre adlı mesnevîleri yanında birçok menkıbe ve minyatüre konu olmuştur. (Konukçu, 1992: 356) Beyitte Behrâm’ın parlaklığı ile yarasanın gün ışığında görememe özelliği ilişkilendirilmiştir. Övülenin kılıcına yansıyan parlaklığı sebebiyle Behrâm’ın gözleri yarasa gibi korku ile

kamaşır. Nedim Divânı'nda huffâş, bir kasidede yer almaktadır.

Nedim Divânı'nda en az geçen kuş türleri, yırtıcı kuşlardır. Kasidelerde şehbâz, şâhin, huffâş, zagan; gazellerde şehbâz, bâz, şâhin, bûm; musammatlarda bûm; kıt'alarda nesr, şehbâz ve bâz; mesnevîlerde ise nesr kuş adı tespit edilmiştir.

C. Evcil Kuşlar

Nedim Divânı'nda evcil kuşlar; kaside, gazel, mesnevî, musammat, kıt'a ve müfred beyitlerinde/bendlerinde *andelîb*, *bûlbûl*, *kebûter*, *kumru*, *fahte*, *hamâme*, *tûtî-bebgâ*, *kebk*, *tezerv* ve *tâvûs* kuş adı olarak geçmektedir. Bu kuş adları farklı özellikleriyle şiirlere anlam derinliği kazandırmışlardır. Bûlbûlün güzel sesi, inlemesi, gül ile ilişkisi; papağanın konuşma özelliği, aynasının gönüle benzetilmesi, gagasının mercan gibi olması; keklğin şâhinden korkması ve zarif yürüyüşü; tezervin nazlı yürüyüşü; tâvûs kuşunun kutsal olarak nitelendirilmesiyle güzel ve alımlı yürüyüşü şiirlerde tespit edilen özelliklerdir. Nedim, bazı şiirlerinde kendisini bûlbûl ve tâvûs kuşuna benzeterak kuşların özellikleri ile kendisini de övmüştür. Nedim Divânı'nda geçen evcil kuş adları, nazım biçimlerine göre değerlendirildiğinde bu kuşların özellikle gazellerde daha çok yer aldığını söylemek mümkündür.

1. *Andelîb* - *Bûlbûl*

Bûlbûl, kuşlar içinde en çok konuşulan ve üzerinde yazı yazılanlardanır. Divân edebiyatının değişmez iki motifi olan bûlbûl-gül ikilisi, âşık ve sevgiliyi sembolize etmektedir. (Kurnaz, 2012: 315) Bûlbûl; *sandavaç*, *hezâr* ve *andelîb* isimleri ile anılır. Bu kuş Arapçada "andelîb" ismi ile kullanılır. *Andelîb*,

şakıma anlamındaki *andele* kelimesinden türemiştir. (Şentürk, 2017: 320) Güzel görünüşlü, güzel ötüşlü, küçük bir kuştur. Gülleri sever, sıcağa ve

susuzluğa dayanamaz, gül mevsimini sever. Güle olan düşkünlüğü ile âşığı sembolize eder. Bülbül, şiirlerde âşık ve sevgili benzetmelerinde kullanılır. (Öner, 2008: 563) Nedîm Dîvânı'nda da bülbül, çoğunlukla gül ile birlikte anılmıştır. Şiirlerde bülbül; sesinin güzelliği, gülü kıskanması, gül sebebiyle inlemesi, Nedîm'in bülbülü kendisine benzetmesi ya da gül ile bülbül hikâyesi telmihi biçimlerinde kullanılmıştır.

Dîvân şiirinde genellikle birlikte anılan gül ile bülbül, farklı türde eserlere konu olmuştur. 16. yüzyıl şairlerinden Kara Fazlî, *Gül ü Bülbül* adlı eserinde gül ve bülbülün aşkını tasavvufî alegorik bir mesnevî biçiminde kaleme almıştır. (Sinan Nizam, 2010: 342) Batı edebiyatında da gül ile bülbül farklı eserlere konu olmuştur. Bu bağlamda Oscar Wilde'nin *Gül ve Bülbül* eseri örnek gösterilebilir. (Wilde 2020) Nedîm Dîvânı'nda özellikle gazellerde geçen bu kuş adının nazım biçimlerine göre dağılımı şu şekildedir: Gazellerde 23, kasidelerde 17, musammatlarda 12, mesnevîlerde 3, kıt'alarda 2.

Sesinin Güzelliği

Ey Nedîm ey bülbül-i şeydâ niçin hâmûşsun

Sende evvel çok nevâlar güft ü gûlar var idi (G. 147/5)

[Ey Nedîm! Ey çılgın bülbül (Nedîm) niçin suskunsun? Sende evvelce ne nağmeler, ne konuşmalar vardı.]

Bu beyitte Nedîm kendisini çılgın bülbüle benzetmiştir. Nedîm, artık eskisi gibi neşeyle nağmeler saçmaz ve suskundur. Bu suskunluğunun sebebini de yine kendisine sorar. Redifî “var idi” olan gazelde geçmiş zaman ifadesi kullanılarak geçmiş ve şimdiki zaman (şairin yaşadığı dönem) arasında bir karşılaştırma yapılmıştır. Şairin eskiden gönül yakan arzulara sahip olduğu gazelin ilk beytindeki “*Sînde evvel ne muhrîk arzûlar var idi*” mısraından anlaşılmaktadır. Son beyitte ise şair, henüz yaşarken suskunluğa bürünmüştür. Gölpınarlı, bu beytin önceden Nedîm'in mezarında bir mermer levhada yazılı olduğunu belirtir. (Gölpınarlı, 2015: IX-X)

Dilimle uğradığım kayda ben bu âlemde

Ne bülbül uğradı ne tûti-i şeker-güftâr (K. 6/20)

[Benim bu dünyada dilimden dolayı düştüğüm sıkıntıya ne bülbül ne de tatlı dilli papağan düştü.]

Dil kelimesi, dîvân şiirinde genel olarak gönül anlamında kullanılır. Bu beyitte

dîl kelimesi, hem gönül anlamında hem de konuşma uzvu anlamında değerlendirilebilir. Tûtî, tatlı dili; bülbül ise gül için inlemesi sebebiyle dîvân

şiiirine konu olan kuşlardır. Şair, dili sebebiyle sıkıntıya düşmüş; bu sıkıntının büyüklüğünü de bülbül ve tûtî benzetmesi ve karşılaştırması yaparak şiiirine yansıtmıştır.

Feryâd Etmesi

“Ey andelîb nâle-i âteş-feşânı ko”

Tâ böyle hıffet eyleme âh u figânı ko

Terk eyle bî-edebliği eşk-i revânı ko

Şebnem misâl sen dahi bâr-ı girânı ko

“Terdir mizâc-ı nâzik-i gül sıklet olmasın” (Mus. 9/5)

[Ey bülbül, ateş saçan iniltiyi bırak. Böyle vakarsız olma, feryâd etme. Edepsizliği terk eyle, gözyaşı (dökmeyi) bırak. Şebnem gibi sen de fazlalık olan ağırlığı bırak; gülün nâzik tabiatı tazedir, (ona) yük olmasın.]

Taştîr nazım biçimindeki bir şiiirden alınan bu bendde Nedîm; bülbüle seslenerek inlemeyi, âh etmeyi, edepsizliği bırakmasını ve şebnem gibi hafif, nâzik olmasını söyler. (Birici, 2016: 3) Gülün tabiatı nâziktir, alıngandır; bu sebeple bülbülün feryâdı gülü incitebilir.

Gül ile Bülbül

Âhı yetiştî bülbül-i zârın ki bâğbân

Çüb-ı duhân edindi gülün şâhsârını (G. 162/4)

[İnleyen bülbülün âhı (gül bahçesine) ulaşınca bahçıvan, gülün dalını dumanı (dağıtmak için) sopa (gibi) sallamaya başladı.]

“Gül-bülbül arasındaki münâsebetin ortak paydası “aşk”tır. Bu münâsebette gül sevgili, bülbül de âşıktır. Bu roller dîvân şiiirinde de değişmemiştir.” (Bayram, 2001: 372) Bülbül, güle olan aşkından, güzel sesiyle her zaman inleme hâlinedir. Aşk ateşiyle inleyen bülbülün âhı sebebiyle dumanlar yükselir. Şair, bülbülün aşk ateşini gerçek ateşe benzeterek somutlaştırma yapmıştır. Bahçıvan, bülbülün aşk ateşini yine bülbülün yanmasının sebebi olan bir gül dalı ile gerçek ateş gibi söndürmeye çalışır.

Çünkü bülbülsün gönül bir gül-sitan lâzım sana

Çünkü dil koymuşlar adın dil-sitan lâzım sana (G. 6/1)

[Gönül, mâdemki bülbülsün, sana bir gül bahçesi lâzımdır. Mâdemki adını

gönül koymuşlar, sana gönül alan (bir sevgili) lâzımdır.]

Âşık-sevgili ile bülbül-gül, şiirlerde çok kullanılan benzetme kalıplarındandır.

Gülün hassasiyeti ve inceliği sevgilinin nazlanmasıyla, bülbülün âhı ise âşığın çektiği ızdırapla ilişkilendirilir. Nedim de bu beyitte gönlü bülbüle benzeterek gönlün gül gibi bir sevgiliye ihtiyacı olduğunu söylemektedir.

Bugün gülşende gördüm ki oturmuş pâdişâh-ı gül
Durup hizmette bülbül der ki şâh-ı kâmyâbımsın (K. 17/9)

[Bugün gül bahçesinde güllerin padişâhı oturmuşken bülbülün ona hizmet ettiğini ve “Sen benim muradını almış pâdişahımsın.” dediğini gördüm.]

Bu beyitte gül, padişah olarak nitelendirilmiştir. Bülbül ise gül bahçesinde gül padişahına hizmet etmektedir. Şiir kaside olması sebebiyle övülenin gül padişahına, bahçede padişaha hizmet edenlerin de bülbüllere benzetildiğini söylemek mümkündür.

Gıdâ-yı rûh ederler bunda bûy-ı gonca-i zikri
Cenâb-ı Gülşenî'nin andelibân-ı gülistânı (K. 39/3)

[Gülşenî hazretlerinin gül bahçesinin bülbülleri, zikir goncasının kokusunu ruhlarına gıda ederler.]

Gülşenî hazretlerinin bahçesindeki bülbüller, Allah'ı zikreden güllerin kokusunu ruhlarına gıda yaparlar. Gülşenî hazretleri, Gülşeniyye tarikatının kurucusu İbrâhim Gülşenî'dir. Dede Ömer Rûşenî, kendisine bir gül vererek “*Sen ol bâğ-ı bekânın gülşenisin.*” demesi üzerine Heybetî olan mahlasını Gülşenî olarak değiştirmiştir. (Kara, 1996: 256-259) Şiirde İbrâhim Gülşenî etrafındaki öğrenciler ya da müridler, gül bahçesindeki bülbüllere benzetilmiştir. Müridler, gül bahçesindeki Allah'ı zikreden gülleri koklayarak (bulundukları dergâhın ikliminden feyz alarak) ruhlarını beslemektedirler. Daha çok eğlence unsurları ile anılan Nedim'in bu beyitte dine/tasavvufa dayalı anlatımı kullandığı görülmektedir.

Bülbül ve Nedim

Bülbül, divân şiirinde daha çok güzel sesi ile öne çıkar. Bülbülün sesi ile dinleyenleri kendisine hayran bırakması, şairlerin şiirleriyle dinleyenleri hayran bırakmasına benzetilmiştir. Bu bakımdan bülbül, şiirlerde şairlerin sembolü olmuştur. “Öyle ki çoğu zaman ‘bülbül’ kelimesi istiâre yoluyla “şair” yerine kullanılır olmuştur.” (Şentürk, 2017: 321) Şairin bülbüle benzetilmesini farklı biçimlerde Nedim Divânı'nda da görmek mümkündür.

Yine hemçün gonca bir pâkîze nazm-ı tâzedir
Andelib âsâ Nedîmâ'yı gazelhân eyleyen (G. 103/6)

[Nedîm'i bûlbûl gibi gazel okuyan eyleyen, yine gonca gibi temiz (ve) taze bir şiiirdir.]

Nedîm, bu beyitte şiir söyleyişindeki üslubunu bûlbûle; nazmını ise taze açılmamış bir çiçeğe benzetmektedir. Gonca; açılmamış, tomurcuk hâlinde bir çiçektir. Dîvân şiirinde sevgilinin ağzına benzetilen gonca, açılmamış olması sebebiyle değerli kabul edilir. Kendisini bûlbûl gibi gazel okuyan olarak nitelendiren Nedîm, şiirini de taze goncaya benzetererek şairliğini ve şiirini över.

Nağmekârî-i sarîr-i nây-i kilkinle Nedîm
Şevkyâb ettin dil-i divânesin bûlbûllerin (G. 61/5)

[Nedîm! Kaleminin neyinin gıcirtısının ahenkli nağmesiyle bûlbûllerin divâne gönüllerini şevklendirdin.]

Özellikle gazellerinde bûlbûle sıkça yer veren Nedîm, bu gazelinde "bûlbûllerin" redifini kullanmıştır. Şair, kalemini neye, şiir yazarken kaleminden çıkan gıcirtıları da nağmeye benzetmiştir. Bu nağmeler, gülün aşkından her an inleyen bûlbûllerin gönüllerini şevke getirmektedir. Dolayısıyla Nedîm, kaleminin gıcirtısını âhenkli bir sese benzetererek şairliğini de övmüştür.

2. *Kebûter- Güvercin*

Güvercin, dîvân şiirinde sıklıkla *kebûter* ve *hâmam/hamâme* biçiminde kullanılmıştır. Bu kuşun posta görevinde kullanılması meşhurdur. (Pala, 2020: 264) Güvercin; aşk, gönül, sevgili, zülûf benzetmelerinde benzetilen konlulumundadır. (Kurnaz, 2012: 319) Nedîm Dîvânı'nda bu kuş, mesnevîde *kebûter* olarak geçmektedir.

Değer Verilmesi

O târem felekten de berter gibi
Meh üstünde konmuş kebûter gibi (Mes. 1/43)

[O kubbe, felekten de daha yüksek gibi, ay üstüne konmuş güvercin gibi (dir).]

İslâmiyet öncesindeki ve İslâmiyet sonrasındaki eserlerde kuşlara dayalı farklı inanışların işlendiği görülür. Bir inanışa göre Hz. Nûh, tufandan sonra yeryüzünün kuruyup kurumadığını anlamak için karaya bir güvercin

göndermiştir. Güvercinlerin saygı sebebiyle Kabe'nin üstüne konmadıkları; hatta üzerinden de geçmedikleri inanışı da vardır. (Gürsoy Naskali ve Şeker, 2017: 50) Osmanlı döneminde güvercinden haberleşme aracı olarak yararlanılmıştır. Bu sebepler, güvercini değerli kılmıştır. Dîvân şairlerinin şiirlerinde sıkça yer verdikleri bu kuş, Nedîm Divânı'nda "Kapudan Mustafa Paşâ'yı medih ve Vefâ Bağ'ını övüş" başlıklı mesnevîde geçer. Şiirde Vefâ Bağ'ının güzellikleri anlatılırken bu bağdaki "selsebilin kubbesi" ayın üstüne konmuş bir güvercine benzetilmiştir.

3. Kumru / Fâhte

Kumru, güvercinden daha küçük ve sevimli bir kuştur. Gukukçuk ve yusufçuk, kumrunun küçük bir türüne denir. (Ceylan, 2015: 171) Fâhte, üveyik kuşu ya da yabanî güvercin olarak da bilinir. Dîvân şiirinde *fâhte* adıyla anılmıştır. Güzel sesli ve hoş görünüşlü bir kuştur. Üveyiğin ötüşünü feryâd sesine benzeten şairler, bu sesi çoğu zaman feryâd sembolü olarak kullanmışlardır. (Şentürk, 2020: 312) Avcı kuşlardan korunmak için genellikle kavak, servi gibi sık yapraklı ağaçlara konarlar. Bu sebeple dîvân şiirlerinde fâhte ile servi genellikle birlikte anılmıştır. (Pala, 2020: 146) Kumru, şiirlerde daha çok sevgilinin anlatımında kullanılmıştır. Nedîm Divânı'nda ise uzun tüyünü bayrak direği yapması, sesinin bülbüle benzetilmesi ve sevgilinin kaşları altına yuva yapması şeklinde; gazellerde 3, kasidelerde 2, musammatlarda 2 ve mesnevîde 1 olmak üzere 8 beyitte/bendde yer alır.

Edip bayrak firâz-ı nîzede pîçide şehbâlin

Güşâd etti perin kumrî ser-i serv-i çemân üzre (K. 5/8)

[Kumru, kıvrılmış kanadını mızrağın ucunda bayrak gibi yaparak çimendeki servinin başı üzerinde açtı.]

Sevgilinin boyu, endâmı, nazla yürüyüşü serviye benzetilir. Diğer taraftan eşine sadakati ile bilinen kumrunun sesiyle zararlı hayvanları uzaklaştırabildiğine inanılır. (Ceylan, 2015: 172) Dîvân şiirinde genelde birlikte anılan servi ile kumru, Nedîm'in bir şiirinde de birlikte kullanılmıştır. Şiirde kumru, nazla yürüyen sevgilinin başı üzerinde kanatlarını açmıştır.

Bülbül ile Ses Arkadaşı olması

Gül ü lâle birbirine işvesâz

Hezâr ile kumrî hem-âvâz-ı râz

(Mes. 1/47)

[Gül ile lâle birbirine işveli; bülbül ile kumru aynı sesli sır arkadaşıdır].

Şiirde gül-lâle ve bülbül-kumru arasında benzerlik ilişkisi kurulmuştur. Nedim, birinci mısırada gül ile lâlenin işveli olmalarını; ikinci mısırada ise bülbül ile kumrunun güzel sesleriyle feryâd etmelerini düzenli bir şekilde şiire yansıtmıştır. Bu düzen ile beyit, leff ü neşr sanatının da bir örneğini oluşturmaktadır.

Güzel ve Küçük Yapısı

Değil çeşm-i kebûd ol ebruvânın zîr-i tâkında

İki âvâre kumridir ki gelmiş âşiyân tutmuş (G. 52/2)

[O, mavi göz değil; Gelip kaşların altında yuva yapmış iki âvâre kumrudur.]

Divan şiirinde sevgilinin boyu, yürüyüşü, bakışı, yüzü, saçı, yanağı, gözleri anlatılırken farklı benzetmelerden yararlanılır. Bu beyitte de Nedim, sevgilinin gözlerinin anlatımında kumru benzetmesini kullanmıştır. Onlar, sevgilinin kaşlarının altında görünen iki çift göz değil, küçük ve güzel yapısıyla sevgilinin kaşlarının altına yuva yapmış iki kumrudur.

Boynundaki Nişânu

Beççe-i fâhteveş zâdesi tavk ile doğar

Görse fermânını hâb içre zen-i âbisten (K. 1/37)

[Gebe kadın, uykusunda senin fermânını görse, üveyik kuşunun yavrusu gibi çocuğu gerdanlık ile doğar.]

Güvercin, kumru, üveyik gibi kuşların boyunlarında tüyden gerdanlık şeklinde bir halka bulunur, buna *tavk* denir. (<http://lugatim.com/s/TAVK>) Üveyik kuşunun boynundaki bu çizgiler, kölelerin boyunlarına takılan halkaya benzetilerek şiirlerde kölelik sembolü olarak yorumlanmıştır. (Şentürk, 2020: 312) Nedim'in bu beytinde de üveyik ve boynunda tavk ile doğan yavrusu, dolaylı olarak köleliğe işaret etmektedir.

3. Tûtî / Bebgâ

Tûtî ya da bebgâ, genel olarak papağan cinsinden konuşan bir kuş olarak bilinir. (Devellioğlu, 2013: 1297) Bu kuşlar, taklit yapmaya meyilli olmaları sebebiyle hançerelerini kullanarak insan seslerini tekrarlamaya çalışırlar. (Ceylan, 20215: 194) Tûtî, şekerle beslenir; tatlı dilli oluşu da buna bağlanır. “*Divân şiirinde ayna ve şeker ile birlikte anılır. Renkli bir kuş oluşu da zaman*

zaman söz konusu edilir.” (Pala, 2020: 461) Papağan, Nedîm Dîvânî'nda *tûtî* ve *bebgâ* biçiminde, konuşma özelliğiyle ve dış görünüşüyle kullanılmıştır. Divân'da kasidelerde 4, gazellerde 3, kıt'alarda 1, müfredlerde 1 ve musammatlarda 1 kez olmak üzere toplam 10 beyitte/bendde bu kuş adı yer alır.

Konuşma Özelliği

Tûtî-i nâtıkama nisbet ile bebgânın

Nağme-i nazmı hem-âvâze-i feryâd-ı zagan (K. 1/9)

[Benim konuşan papağanıma nisbetle (başka) papağanların nazımlarının nağmeleri, çaylağın feryâdının çığlıkları gibidir.]

Gönül Aynasının Paslanması

Ye's ile pür-jengdir âyîne-i tûtî-i dil

Kan oturdu sille-i efsûstan zânûlara (G. 128/6)

[Üzüntüden gönül kuşunun aynası paslandı. Eyvah diyerek dizlerine vurmaktan dizlerine kan toplandı.]

'Kan oturmak' deyimi sözlükte "*Sıkışma gibi bir nedenle vücudun bir yerinde, dokular arasına kan sızıp birikmek*" (Aksoy, 1988: 906) olarak açıklanır. Nedîm, bu beytinde tûtîyi gönül kuşuna benzetmiştir. Gönül kuşunun aynası üzüntüden paslanmış ve bu üzüntüyle eyvah diyerek kan toplayana kadar dizlerine vurmuştur.

Gagasının Mercana Benzemesi

O şûhun la'l-i şîrîni gamıyla hâk olan zârın

Nebâtın mı yedin tûtî ki mercân oldu minkârın (Müfred 9)

[Tûtî! O güzelin dudağının gamıyla inleyerek toprak olanların (kabrinde biten) bitkilerden mi yedin ki gagan, böyle mercan gibi oldu?]

Sözlükte mercan, *denizde kayalık yerlerde yaşayan kalker iskeletli hayvan ve bu hayvanın iskeletinden yapılmış, boncuk gibi kullanılan kırmızı mücevher* olarak tanımlanır. (Çağbayır, 2017: 1043) Divan şiirinde ise sevgilinin dudağı, ağzı, âşığın kanlı gözü mercana benzetilmiştir. (Pala, 2020: 306) Bu değerli taşın farklı renkleri de vardır; fakat şiirlerde daha çok kırmızı rengi ile anılır. (Yeşilbağ, 2019: 705) Beyitte de sevgilinin kırmızı dudağının gamıyla toprak olanların üzerindeki bitkiden yiyen tûtînin gagası mercâna benzetilmiştir.

4. *Kebk*

Kebk ya da *keklik* bir av kuşu olarak şâhin, şahbâz, doğan gibi kuşlarla birlikte anılır. Sesinin ve gövdesinin güzelliğiyle dîvân şiirinde daha çok sevgiliye benzetilmiştir. (Pala, 2020: 263) Kekliğin ötüşü “hande etmek” olarak ifade edilir. Bu kuşun kebk-i kûhsârî ve kebk-i derî gibi çeşitleri vardır. (Kurnaz, 2012: 319) Nedîm Dîvânı’nda kebk; şâhine av olması, ürkekliği, gülüşü ve yürüyüşüyle yer almaktadır. Gazellerde 4 ve kasidelerde 1 kez olmak üzere 5 beyitte kebk kuş adı olarak geçmektedir.

Şâhine Av Olması

Aceb mi dil o siyeh çeşm-i şûha olsa esir

Kebik rübûdeğî-i şâhbâza çespândır

(G. 18/4)

[Gönül, o güzelin siyah gözüne esir olsa şaşılır mı? Keklik, şâhbâza av olmaya lâyıktır.]

Dîvân şiirinde sevgilinin anlatımında göz sıkça kullanılır. Şehlâ ve mahmûr olarak nitelendirilen sevgilinin gözü, genellikle siyah renklidir. Âşığın gönlü, sevgilinin gözlerine esir olur. Beyitte âşık ile sevgili arasındaki bu esir olma, av olma ilişkisi; kekliğin şehbâza av olmasına benzetilmiştir. Şahbâz, doğan cinsinde kuş olması ile birlikte yiğit, kahraman anlamında da kullanılır. (Şemseddin Sami, 2019: 1123) Kekliğin şehbâza av olmasına şaşılmayacağı gibi âşığın da sevgilinin gözlerine esir olmasına şaşılmaz.

Şâhinden Korkması

Aceb mi kebk-i şâhin-dide veş dil pîç ü tâb olsa

Süzüp ol nergis-i pür-kârı bir kez geçti yanımdan

(G. 106/3)

[Gönül, şâhin görmüş keklik gibi korksa buna şaşılır mı? O (sevgili), nergis gibi gözlerini süzerek bir sefer yanımdan geçti.]

Nergis, iri papatya biçiminde sarı bir çiçektir. Dîvân şiirinde sevgilinin baygın ve şehlâ bakan gözlerine benzetilir. Doğudaki bir efsaneye göre Gül ile Nergis arasında bir aşk yaşanmıştır. “Bu iki sevgiliden Nergis, göz şeklinde bir çiçek hâline sokulmuş ve kıyamete dek hicrân ve intizâr çekmeğe mahkûm edilmiştir. Bütün bu efsanelerde nergis ile göz arasında yakın bir ilişki vardır. Sevgilinin gözü nergistir. Baygın ve şehlâ bakar. İntizâr çeker, mesttir vs.” (Pala, 2020: 356) Nedîm de bu beyitte sevgilinin mahmur bakışı sebebiyle gönlün keklik gibi titremesine şaşılmaması gerektiğini söyleyerek kekliğin ürkek ve nâzik tavrına, şâhinin ve sevgilinin korkutan bakışlarına yer vermiştir.

Zarîf Yürüyüşü

Uçurma kendini ey kebk-i bü'l-aceb-reftâr

O serv-i nâza düşer ihtizâz-ı ra'nâyî

(G. 164/3)

[Ey acayip yürüyüşlü keklik! Kendini (bu kadar beğenerek) yükseltme. Salınarak hoşça yürümek, o nazlı boyluya yakışır.]

Keklik, zarîf yürüyüşü sebebiyle *hoş-reftâr*, *hoş-hurâm*, *nâzende* gibi sıfatlarla anılır. (Ceylan, 2015: 162) Zarîf yürüyüşüyle bilinir; fakat bu beyitte şair, güzelin (sevgilinin) yürüyüşünü yüceltmek için kekliği *acayip yürüyüşlü* olarak nitelendirmiştir.

5. Tezerv

Sülün ya da *süylün* olarak bilinen bu kuş, dîvân şiirinde daha çok *tezerv* biçiminde kullanılır. Şiirlerde anlam bakımından kullanımı ise onu avlamak arzusuyla ilgilidir. (Ceylan, 2015: 220-221) Bu kuş, uzun boylu ve nazlı yürüyüşlüdür. “Övülenin adaleti ‘tezerv-i adl’ şeklinde anılır. ‘Tezerv-i nâz’ söyleyişi âdeta klişeleşmiştir.” (Kurnaz, 2012: 319) Nedîm Dîvânî’nda da tezerv, gazellerde iki beyitte nazlı ve işveli yürüyüşüyle yer almaktadır.

Nazlı Yürüyüşü

Tezerv-i şühun bin nâz ile reftâra âğâz et

Gül olsun nakş-ı pâyin gülşen olsun şâhrâhın gel (G. 75/4)

[Sen, işveli sülünsün; bin naz ile yürümeye başla. Ayağının izi gül; yolun gül bahçesi olsun, gel.]

Şair bu beyitte sevgilinin güzelliğini ve nazlı yürüyüşünü tezerv benzetmesi ile anlatır. Sevgili, şüh bir sülün kuşu gibidir. “Gel” redifli bu şiirde âşık, sevgilisini gelmeye ikna etmek için -bastığın yerlerde ayak izlerin gül olsun, geçtiğin yollar gül bahçesi olsun- sözleriyle ona methiyeler söyler.

6. Tâvûs

Tâvûs; başındaki sorgucu, rengârenk kanat tüyleri ve kuyruğu ile kuşlar âleminin en alımlısıdır. (Ceylan, 2015: 227) Bu kuş, çok güzel fakat dertli olarak nitelendirilir. Güzel endâmiyla yürüyen tâvûs, gözleri ayaklarına takıldığında ayaklarının çirkinliğine üzüler âh eder. Tâvûsun sesi de çirkindir. Onun ötüşü “âh!” kelimesidir. İnanişâ göre, tâvûs, güzelliğiyle çok gururlandığından Allah onun gururunu kırmak için ayağını ve sesini çirkin

yaratmıştır. “Bir efsaneye göre de tâvûs, cennette bir kuş iken şeytanın cennete girmesine alet olmuş ve Âdem ile Havva’nın yasak meyveyi yemelerinden sonra cennetten çıkarılmıştır. Cennette ayakları da güzelken Allah ona “Her yanın süslü olsun, ancak ayakların çıplak kalsın; ayaklarını görünce cenneti ve eski hâlini hatırlayıp âh et! buyurmuş Bâbil’e indirip ayaklarını çıplak eylemiştir. Şimdi tâvûs her âh edişte cenneti hatırlarmış.” (Pala, 2020: 44) Tâvûs kuşu rengârenktir. Şiirlerde âşık, kâkûl, kaş gibi unsurların anlatımında kullanılmıştır. “Sidre tâvûsu” ile Cebrâil kastedilmektedir. (Kurnaz, 2012: 319) Nedîm Divânı’nda tâvûs kuşu; yürüyüşü, kanadı, nûru ve eğlencenin peşine düşmesiyle, gazellerde 3, kasidelerde 2, kıt’alarda 1 ve musammatlarda 1 kez olmak üzere toplam 7 beyitte/bendde yer almaktadır.

Güzel, Alımlı Yürüyüşü

Tâvûslar gibi çemenistâna çık yürü
Ey men fedâ-yı hâlet-i cevânın olduğum (G. 79/2)

[Ey uğruna pervâne olduğum sevgili! Tâvûs kuşları gibi çimenlere çık, yürü.]

Divân şiirinde sevgili, âşığa karşı kayıtsızdır. Onun en önemli özelliği, nazlı olmasıdır. Sevgili, âşığı görmezden gelir; âşık ise sevgili etrafında pervâne olur. Sevilen her dâim nazda, seven ise niyazdadır. (Pala, 2019: 13) Beyitte de sevgili etrafında pervâne olan âşık, onu görebilmek için bahçeye çıkıp nazlı endâmıyla tâvûslar gibi yürümesini niyâz eder.

Göz alıcı Olması

Olup gülşen çırâğân ile pür şevk u neşât-efzâ
Zemîni lâlezârın nûrdan tâvûsdur gûyâ
Hezâran müjde kim açıldı rûy-ı gonca-i ranâ
Çırâğân vakti geldi lâlezârın dîdesi rûşen (Mus. 33/4)

[Gül bahçesi, çırâğân ile neşe dolu olup lâle bahçesinin olduğu yer sanki nûrdan bir tâvûstur. Binlerce müjde ki goncanın güzel yüzü açıldı; şenlik vakti geldi lâle bahçesinin gözü aydın.]

Çırâğân, bahar ve yaz mevsimlerinde bahçelerde, deniz ve su kenarlarında kandiller yakılarak yapılan eğlencedir. “Çereğân kavramına eski metinlerde XVII. Yüzyıla kadar bu anlamıyla neredeyle hiç rastlanmaz. Tarihimizde sonradan Lâle Devri diye isimlendirilen bir dönemin icadı yahut modası olmak bakımından bunun da aynı devir ve şiir edebiyatında yoğun olarak kullanıldığı görülür.” (Şentürk, 2017: 517) Gece şenliği olarak da anılan bu eğlence,

Nedîm'in şiirine de konu olmuştur. Şair, bu eğlence sebebiyle bahçenin neşeyle dolduğunu; lâle bahçesinin tâvûs kuşu gibi göz alıcı güzellikte olduğunu dile getirmiştir. Bendin üçüncü mısraındaki "hezâran" kelimesini iki gerçek anlamını da (bûlbüller, binlerce) düşünerek şiiri okumak mümkündür. Bûlbüllere/binlerce müjde olsun ki goncalar güzel yüzünü açmış; lâlelerin gözleri de parlamaktadır.

Tâvûs Kuşu ve Nedim

Sen bat-ı sahbâ değil tâvûs-ı kudsîsin Nedîm

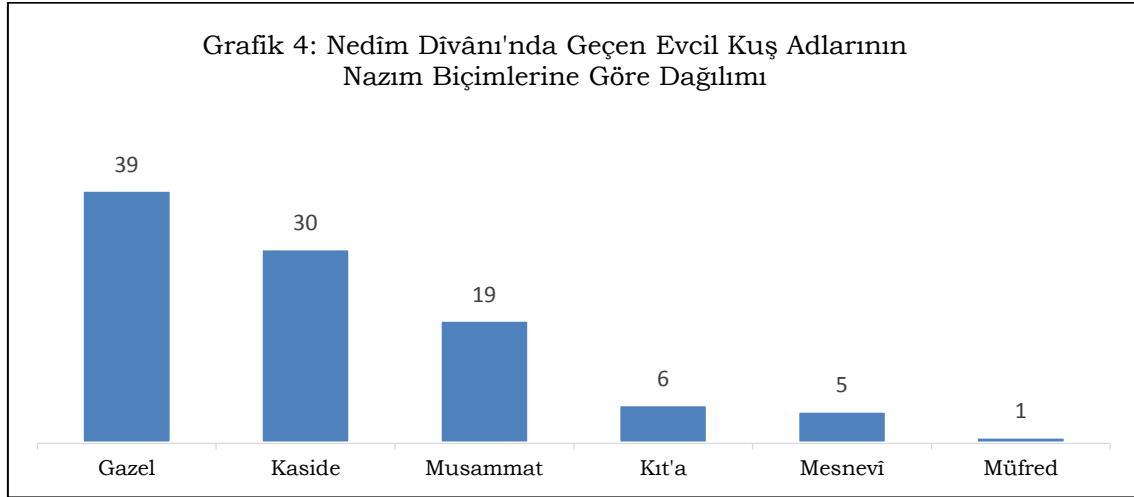
Kim zuhûr-ı hâletin mecliste cevânındadır

(G. 20/6)

[Nedîm, sen uzun boyunlu şarap testisi değilsin, kutsal tâvûs kuşusun. Öyle ki senin (bu) hâlin mecliste kendini gösterip dolaşmaktadır.]

Bu mahlas beytinde Nedîm kendisini tâvûs kuşuna benzeterek övmüştür. O dönemlerde şairlerin kendi şairlik güçlerini İranlı şairlerle kıyaslamaları bir moda hâlini almış; Osmanlı şairleri kendilerini daha önce hep örnek aldıkları İranlı şairlerden üstün görmeye başlamışlar. (Kurmuş, 2008) Beyitte de Nedîm, kendisini başka şairlerle kıyaslamış; diğer şairlere karşılık kendisini kutsal tâvûs kuşu olarak nitelendirmiştir.

Grafik 4: Nedîm Divânı'nda Geçen Evcil Kuş Adlarının Nazım Biçimlerine Göre Dağılımı

Nedîm Divânı'nda yer alan evcil kuş adları daha çok gazellerde aşk ve sevgi konusunun anlatımında kullanılmıştır. Şiirlerinde efsânevî kuşlarla pâdişahı öven şair; bûlbül, tâvûs, tezerv, keklik gibi evcil kuşlarla da sevgiliyi övmüştür. Ayrıca bûlbül ve tâvûs kuşlarının geçtiği bazı beyitlerde/bendlerde şairin kendisini de övdüğü görülmektedir.

SONUÇ

18. yüzyıl şairlerinden olan Nedim, genellikle Lâle Devri ile birlikte anılmıştır. Nedim, dîvân şiirine getirdiği yeniliklerle kendisinden sonraki şairleri de etkilemiştir. Özgün üslubu ve dönemin sosyal ve kültürel özelliklerini şiirlerine yansıtmaları bakımından araştırmacılar tarafından çeşitli konularda Nedim ve eserleri incelenmiştir. Bu çalışmada da Nedim Dîvânı'nda geçen çeşitli kuş adları ve bu kuşların şiirlere kattıkları anlamlar araştırılmıştır. Nedim Dîvânı'nda murg adı ile birlikte 26 kuş adı ve bu kuş adlarının geçtiği 161 beyit/bend tespit edilmiştir. Dîvân'da efsanevî kuş türü bağlamında *sîmurg/ankâ*, *hümâ*, *hüdhüd* ve *semender*; yırtıcı kuş türü bağlamında *bûm*, *şâhin*, *şehbaz*, *bâz*, *nesr*, *ukâb*, *huffâş* ve *zagan*; evcil kuş türü bağlamında ise *andelib*, *bülbül*, *kebûter*, *kumru*, *fahte*, *hamâme*, *tûtî/bebgâ*, *kebk*, *tezerv* ve *tâvûs* tespit edilmiştir. Nedim Dîvânı'nda en çok geçen kuş adı bülbül, en çok kuş adının geçtiği nazım biçimi ise gazeldir. Gazellerden sonra daha çok efsanevî kuş adlarının geçtiği şiirler kasidelerdir. Dîvân'da tespit edilen kuşların genel özellikleri ve dîvân şiirinde kullanım biçimleri incelendiğinde bu özelliklerin edebî sanatlar aracılığıyla şiirlere taşındığını söylemek mümkündür. Âşığın sevgiliye olan özlemi; sevgiliyi görme çabası; sevgilinin güzelliği, yürüyüşü, bakışı, endâmı; pâdişahın yüceliği, adâleti; gerçek ve efsanevî âlemin nizamı gibi pek çok konu, kuşlar aracılığıyla şiirde gösterilmiştir. Dîvân şiirinin özgün yapısı dolayısıyla özellikle anlamın kapalı olduğu şiirlerde derin yapıya ulaşmak için şiirin her bir parçasının ayrıntılı olarak incelenmesi gerekmektedir. Bu bakımdan “Nedim Dîvânı'nda Kuşlar” başlıklı çalışmadaki tespit ve değerlendirmelerin ilgili şiirlere farklı bir bakış getirebileceği; dîvânda tespit edilen kuşlar hakkında ayrıntılı bilgi sahibi olmanın şiirlerin anlam zenginliğini göstermede katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- AKBUDAK, Yasemin (2008). “Nedim'in Şiirlerinde Aşk Besleyen İki Kavram”, *Journal of Istanbul University Faculty of Theology*, (18), 249-276.
- AKIN, Erhan vd. (2016). “Şeyh Galib Divanında Mitolojik ve Efsanevî Kuşlar”, *Türk İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 3, Sayı: 9, s. 82-98.
- AKSOY, Ömer Asım (1988). *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü -2 Deyimler Sözlüğü*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi.

BAYRAM, Yavuz (2001). “Çiçekler ve Diğer Bitkilerin Dîvân Şiirine Yansımaları ile Anlam Çerçeveleri”, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Doktora Tezi, Samsun.

BİRİCİ, Sevim (2016). “Nedim Divânı'nda Ateş ve Ateşle İlgili Kelimelerin Kullanımı”, *Journal of Turkish Language and Literature*. Yıl: 2, S: 4, s. 1-15.

CEYLAN, Ömür (2015). *Kuşlar Dîvânı*, İstanbul: Kapı Yayınları.

COŞKUN, Menderes, Ali İhsan Öbek ve Yavuz Bayram (2016). *Gazel Şerhleri*, İstanbul: Kesit Yayınları.

ÇAĞBAYIR, Yaşar (2017). *Ötüken Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.

DEVELLİOĞLU, Ferit (2013). *Osmanlıca – Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, 30. Baskı, Ankara: Aydın Kitabevi.

DİREKÇİ, Bekir (2020). “Kitâbu Kıssa-i Kahramân-ı Kâtil'in Paris Bibliotheque Nationale (Supp. 344) Nüshası Üzerine Bir Değerlendirme”, *SUTAD*, Ağustos, (49): 73-91.

ERDEM, Sargon (1991). “Anka”, TDV İslam Ansiklopedisi, 3. Cilt, s. 198-200.

GÖLPINARLI, Abdülbâki (2015). *Nedim Divanı*, İstanbul: İnkılap Kitabevi.

GÜLER, Zülfi (2014). “Divan Şiirinde Papağan”, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 2, Sayı: 1, Mart, s. 61-71.

HARMAN, Ömer Faruk ve Cemal Kurnaz (1998). “Hüdhüd”, TDV İslam Ansiklopedisi, 18. Cilt, s. 461-462.

<http://lugatim.com/s/asaf> [E.T.: 06.05.2022].

<https://islamansiklopedisi.org.tr/hudhud> [E.T.: 08.07.2022].

KARA, Mustafa (1996). “Gülşeniyye”, TDV İslam Ansiklopedisi, 14. Cilt, s. 256-259.

KONUKÇU, Enver (1992). “Behrâm-ı Gûr”, TDV İslam Ansiklopedisi, 5. Cilt, s. 356.

KUDRET, Cevdet (2017). *Divan Şiirinde Üç Büyükler Fuzulî, Baki, Nedim*, İstanbul: Kapı Yayınlar.

KURMUŞ, Cengiz Veli (2008). “Nedim'in Gazellerindeki Mahlas Beyitlerinin Şiir ve Şair Üzerine Düşündürdükleri”, I. Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Öğrenci Kongresi TUDOK 2006 (11-13 Eylül), İstanbul Kültür Üniversitesi,

Bildiriler, İstanbul.

KURNAZ, Cemal (2012). *Hayâli Bey Divanının Tahlili*, Ankara: Kurgan Edebiyat.

KUTKAN, Şevket (1992). *Nedim Divanı'ndan Seçmeler*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları / 385 / Türk Klasikleri Dizisi 20.

MACİT, Muhsin (1997). *Nedim Divânı*, Ankara: Akçağ Yayınları.

MACİT, Muhsin (2012). *Nedim Divânı*, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü Kültür Eserleri 511. ISBN: 978-975-17-36-38-3.

MACİT, Muhsin (2016). *Nedim Divânı*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayını.

MACİT, Muhsin (2018). *Nedim Hayatı – Eserleri – Sanatı – Bazı Şiirlerinin Açıklamaları*, Ankara: Akçağ Yayınları.

MAZIOĞLU, Hasibe (2018). *Nedim'in Divan Şiirine Getirdiği Yenilikler*, Ankara: Akçağ Yayınları.

MOR, Gökmen (2016). “Divanü Lûgati't Türk'te Kuş Adları Üzerine Bir İnceleme”, *Researcher: Social Science Studies*, Cilt 4, Sayı 7, s. 74-95.

NALÇACIGİL ÇOPUR, Emel (2020). “Divan şiirinde Aslan Metaforu”, *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, Mart, s. 285-302.

ÖNER, Esra (2008). “Gevherî Divanı'nda Kuşlar”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S: 1/5, s. 554-575.

ÖZTOPRAK, Nihat vd. (2020). *Üniversiteler İçin Eski Türk Edebiyatı Metin Şerhi [17-19. Yüzyıllar]*, İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık.

PALA, İskender (2019). *Şi'r-i Kadîm*, İstanbul: Kapı Yayınları.

PALA, İskender (2020). *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, İstanbul: Kapı Yayınları.

SERDAROĞLU, Vildan (1994). “Nedim Divanı'ndaki Soyut Kavramlar (Gazeller, Şarkılar, Rubailer, Kıt'alar, Tarihler, Beyitler)”, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eski Türk Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Doktora Tezi, İstanbul.

SİNAN NİZAM, Betül (2010). “Divan Şiirinde Alegorik Âşık ve Maşuklarından Gül ü Bülbül”, *International, Periodical For the Languages Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 5/3, Summer.

- ŞEMSEDDİN SAMİ (2019). *Kamus-ı Türkî*, Haz. Paşa Yavuzarslan, Ankara: TDK Yayınları.
- ŞENTÜRK, Ahmet Atillâ (2016). *Osmanlı Şiiri Kılavuzu 1*, İstanbul: OSEDAM.
- ŞENTÜRK, Ahmet Atillâ (2017). *Osmanlı Şiiri Kılavuzu 2*, İstanbul: OSEDAM.
- ŞENTÜRK, Ahmet Atillâ (2020). *Osmanlı Şiiri Kılavuzu 4*, İstanbul: OSEDAM.
- TANPINAR, Ahmet Hamdi (2016). *Edebiyat Üzerine Makaleler*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- TÖKEL, Dursun Ali (2019). *Divan Şairi Diyor ki*, İstanbul: Ketebe Yayınları.
- YEŞİLBAĞ, Semih (2019). “Muhibbî Divânı’nda Değerli Taşlar”, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, S. 22, s. 689-712.
- WILDE, Oscar (2020). *Mutlu Prens -Bütün Masallar, Bütün Öyküler-*, Hasan Âli Yücel Klasikler Dizisi, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.